

‘कैददी’ उपन्यास दे संदर्भ च नारी-शोशन

अजय शर्मा

ग्रांड – मल्ला, तहसील – खड़ाह-बल्ली, जिला – जम्मू (जम्मू & काश्मीर) भारत

Received- 21.12.2019, Revised- 24.12.2019, Accepted - 27.12.2019 E-mail: rameshg9973@gmail.com

सारांश : साहित्य समाज दा आइना होंदा ऐ। समाज च जो किश बी होंदा ऐ, ओहदी सारी तस्वीर असेंगी उत्थूं दे साहित्य थमां लभी जंदी ऐ। इस्सै चाल्ली डोगरी दा ‘कैददी’ उपन्यास ऐ, जेहडा सन् 1980 ई. च प्रकाशत होआ एह डोगरी साहित्य दा पैहला आंचलिक उपन्यास ऐ जेहदे च समाज च व्याप्त उस समें दी कुरीतियें गी लेखक ने बड़े सराहनेजोग ढंगौने चित्रित कीते दा ऐ, जेहदे च नारी दा शोशन मुख्य रूपै च सामनै औंदा ऐ।

कुंजी शब्द- साहित्य समाज, तस्वीर, चाल्ली, डॉगरी, कैददी, प्रकाशत, आंचलिक, कुरीतियों, शारिरिक, मानसिक।

‘कैददी’ उपन्यास इक नायिका प्रधान उपन्यास ऐ जेहदी नायिका ‘भागां’ ऐ। ‘भागां’ उपर कर्डे चाल्ली दा शोशन होंदा ऐ, ओह जिसलै नमें बरें दी गै ही ते उसदी दादी ने गरीबी कारण उसगी ‘मनसुख’ नांड दे बुझै नै सत्त सौ रपेड दे बदले च बेची दित्ता हा। ‘भागां’ मनसुख दी चौथी घरेआहली बनी ही। शुरु—शुरु च मनसुख ओहदी पालमां करदा ऐ पर बाद च मनसुख भागां दा शरीरिक ते मानसिक दौनें चाल्ली दा शोशन करदा ऐ। मनसुख इक मर्द होने करी भागां उपर अपना बड़ा रोहब जमांदा ऐ ते निककी—निककी गल्लें उपर द्रंडदा ऐ, जियां उपन्यास दियां पंक्तियां न –

“बड़ी बुकड़—बुकड़ नीं कर, मिगी पानी दे। पैहर होई आ मंगोआ हा, ते हुन तोड़ी चपलां गै करारदी। हाए माए देह नीं रौहदा अज्ज।” – (कैददी, सफा – 9)

मनसुख हून ढलदी बरेसा च गै हा ते इसकरी घरै दे निकके मुट्ठे कम्में कन्नै बाहरा आहले कम्म बी भागां गी गै करने पेई जंदे हे। डंगरें गी चाहरियै आहनना ते ही दुद्ध बी मेलना, पानी बी दूरा—दूरा आहनना ते चककी बी चलानी। मनसुख उसगी स्हारा—स्बारा देने दी बजाय उल्टा उसगी शक दी नज़रीनै दिखदा ऐ ते गल्लां गलांदा रौहदा ऐ जियां दिक्खो सत्तरां –

“पनेआसैर चिर कैह लाया?”, “चककी पीहने गी गेई ही तां कुन — कुन हा उत्थै?” “सफेदपोशै दे जागतै पास्सै कैह दिक्खेआ हा?” “हस्सी कैह ही?” “खड़ोती कैह ही?” “खंधी कैह ही?” – (कैददी, सफा – 10)

मनसुख इत्थूं तगर गै नेई रुकदा, जिसलै भागां गर्भवति होंदी ऐ ते ओह भागां गी आखदा ऐ जे तूं कुसे होर जागत दी मां बनने आहली ऐं तेरी कुरवै च पलै करदा जागत मेरा नेई ऐ कीजे ओह सोचदा ऐ जे मेरै जागत होना होंदा तां पैहले छाएं आहलियें घरेआहलियें चा बी होई सकदा हा। इक ते भागां करी मनसुख दा वंश चलने दी संभावना जागदी ऐ दुआ उसगी गै गल्लां सुननियां पवा

करदियां न। नारी घरै दा चिराग जला करदी ऐ ते कन्नै प्रताड़ना बी स्हारा करदी ऐ। मनसुख उसगी आखदा ऐ –

“रंडे! मिगी तेरे सारे चज्ज—कुचज्ज सेही न। मेरी इन्नी उमर होई गेई दुनियां चारदे, मिगी कुन जम्मेआ चारने आहला? रंडे कुत्तै नस्सी—भज्जी गै जंदी, तां बी मिगी बसोस नेई होंदा ते मिथी लैंदा जे मरी गेई। बो मेरै सामने गै दिखदे—दिखदे ...।” – (कैददी, सफा – 11)

भागां अजें गर्भवति गै ही जे मनसुख दी इक दिन चानचक्क गै मौत होई जंदी ऐ ते ही पूरी जिम्मेवारी भागां उपर गै आई जंदी ऐ, ओह मनसुख दे सारे अखीरी किरेआं—कर्म आपूं गै करदी ऐ ते दुआ जिमीदारी बी उस्सै दे सिर गै पेई जंदी। खर्चे बी पैहले शा बधी जंदे न जिंदा सरिस्ता भागां गी गै करना पौदा ऐ, उपन्यासकार मताबक – “पैसा—धेल्ला बी अंदर जेहडा हा, ओह बी पन्त हुंदी किरेआं—कर्मर गै लग्गी गेआ हा ते दाना—फक्का बी सम्मी जारदा हा। ही इक होर फाही बनी गेई ही बाढ़ी—बूढ़ी त्यार होआरदी ही। ग्रांड दे लोक भागां दा साथ की दिंदे? अक्खर ग्रांड च कम्म दबक्खा गै चलदा ऐ।” – (कैददी, सफा – 24)

ग्रांड दे लोक भागां गी कम्मै च हत्थ बंडाने दी बजाय उसगी दरकारदे ते लांछन लांदे न, जियां उपन्यास च गलाए दा ऐ –

“इकली मुक्कली भागां, अगै छड़ी रंड गै ही ते हून ओह डैन बी बनाई दित्ती ही।” – (कैददी, सफा – 25) उपन्यासकार ने उपन्यास च मीरचन्द जनेह पात्तर बी चित्रित कीते दे न जेहडे अपने आपै गी बड़े खन्नी—खान समझादे न ते नारी शोशन च पूरी चाल्ली लिप्त न। मीरचन्द कोला भागां कुर्त्यै बची सकदी ही जेहडी इक बेस्हारा विधवा नारी ही ते ओह भागां गी जबरदस्ती अपनी भोग—वासना दा शकार बनाचा चांदा, ओह इसदा बरोध करदी ऐ पर मीरचन्द इक दिन राती गै उसदे घर पुज्जी जंदा ऐ ते ओहदेनै जबरदस्ती करने दी कोशश करदा ऐ –

"ਤੂ ਸੰਮਲੀ ਜਾ ਅਜੇ ਬੀ ਮੌਕਾ ਏ। ਸਿੱਖੀ ਚਾਲੀ ਆਕਖੈ ਲਗੀ ਜਾਓ, ਫਾਧਦੇ ਚ ਰੋਹਗੀ। ਨੇਈ ਤਾਂ ਮੀਰਚਨਦੈ ਗੀ ਕੁਨ ਨੇਈ ਜਾਨਦਾ।" – (ਕੈਦਦੀ, ਸਫਾ – 127)

ਭਾਗਾਂ ਬੀ ਮੀਰਚਨਦ ਦਾ ਪੁਰਜੋਰ ਬਰਾੜ ਕਰਦੀ ਏ ਤੇ ਜਿਸਲੈ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਆਹਲੀ ਅੜ੍ਹ ਟਪੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤੇ ਓਹ ਹਿੱਸਤ ਕਿਥੈ ਮੀਰਚਨਦ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰੀ ਦਿੰਦੀ ਏ। ਭਾਗਾਂ ਕਤਲ ਤੇ ਜੁਮ੍ਰ ਗੀ ਕਬੂਲ ਕਰੀ ਲੈਂਦੀ ਏ ਤੇ ਉਸਗੀ ਚੌਦਾਂ ਬਾਰੋਂ ਆਸਟੈ ਜੇਲ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਜਿਸਲੈ ਭਾਗਾਂ ਜੇਲਲੈ ਚ ਹੋਂਦੀ ਏ ਓਹ ਦਿਖਦੀ ਏ ਜੇ ਕਿ'ਧਾਂ ਡਿਪਟੀ ਸੁਭਰਡੇਂਵ ਜਨੇਹ ਅਫਸਰ ਮੇਟਨੀ ਤੇ ਦੁਏ ਕਰਮਚਾਰਿਯੋਂ ਦੇ ਸ਼ਹਾਰੇ'ਨੈ ਕੌਦਿਧਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਨ। ਭਾਗਾਂ ਦਿਧਾਂ ਕੇਈ ਸਾਥਨਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਨ, ਬਲਲੋਂ-ਬਲਲੋਂ ਡਿਪਟੀ ਸੁਭਰਡੇਂਵ ਦੀ ਅਕਖ ਭਾਗਾਂ ਤੱਥ ਬੀ ਆਈ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਜਿਧਾਂ ਡਿਪਟੀ ਵੇ ਬੋਲ ਨ –

"ਬੇਹੀ ਜਾ ਇਤਥੈ। ਖਵਾ ਪਾਸੈ ਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਗਾਂ ਮੁਝਾ ਗੈ ਬੌਹਨ ਲਗੀ ਬੀ ਡਿਪਟੀ ਨੈ ਗਲਾਯਾ, ਮਡਿਧੇ ਇਤਥੈ ਨੇਈ ਇਤਥੈ ਖਵਾਰ।" – (ਕੈਦਦੀ, ਸਫਾ – 222)

ਕੈਦਦੀ ਉਪਨਿਆਸ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਤੁਗਗਰ ਵੇ ਗ੍ਰਾਏ-ਪਾਡੇਂ ਚ ਬੇਮੇਲ ਬਾਹ, ਦੋਆਲ ਰਖਨਾ ਤੇ ਜਨਾਨਿਧਿਆਂ ਗੀ ਮੁਲਲੋਂ ਬੇਚਨਾ ਜਾਂ ਜੁਏ ਚ ਹਾਰੀ ਜਾਨਾ ਇਕ ਆਮ ਗਲਲ ਹੀ। ਇਹਥੈ ਚਾਲੀ ਨੈ 'ਸੁਤੀ' ਨਾਂਦ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬੀ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਏ ਜੇਹਡੀ ਅਪਨੀ ਜੀਵਨ ਚ ਕੇਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਦਰਬਦਰ ਹੋਂਦੀ ਏ ਪਰ ਉਸਗੀ ਕੋਈ ਅਸਲੀ ਸ਼ਹਾਰਾ ਨੇਈ ਦਿੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਲਾਰੇ ਦੇਈ-ਦੇਈ ਉਸਗੀ ਅਪਨੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਬਨਾਂਦੇ ਨ ਤੇ ਅਪਨਾ ਕਮਮ ਕਢਿਅਤ ਤੂ ਕੁਨ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਨ। ਉਪਨਿਆਸ ਚ ਸੁਤੀ ਅਪਨਾ ਦੁਖ ਦਸਦੇ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਏ –

"ਅ'ਊ ਲਹੌਰ ਗੈ ਖਜ਼ਜਲ ਹੋਂਦੀ ਰਹੀ। ਮਿਰੀ ਉਤਥੂਆਂ ਅਮ਼ਰਸਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰੈ'ਨੈ ਗੇਈ ਤਠੀ। ਉਸਦੀ ਭੁੜ੍ਹੀ ਮਾਝ ਦੀ ਟੈਹਲ ਸੇਵਾ ਚ ਪੈਹੇ ਬੀ ਕਿਥ ਥਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਹੇ। ਬੋ ਮਿਰੀ ਜਿਸਲੈ ਉਸਦੀ

ਸਰਦਾਰਨੀ ਗੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਤੁਮਡਾ ਦਾ ਪਕਡੀ ਮਿਗੀ ਕਛੀ ਲਾਯਾ। ਕਿਥ ਚਿਰ ਉਤਥੈ ਗੈ ਖਜ਼ਜਲ ਹੋਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਮਿਰੀ ਇਕ ਕਾਂਗਡਿਆ ਪੇਆ ਤੇ ਮਿਕਕੀ ਕਰਾਂਚੀ ਲੇਈ ਗੇਆ।" – (ਕੈਦਦੀ, ਸਫਾ – 199)

ਕੈਦਦੀ ਉਪਨਿਆਸ ਚ 'ਕਮਲ੍' ਬੀ ਨਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਏ, ਓਹਦਾ ਬਾਹ ਬੀ ਲੌਹਕੀ ਬਰੇਸਾ ਚ ਗੈ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜਿਸਲੈ ਓਹ ਪਦਰੋਂ ਬਾਰੋਂ ਦੀ ਹੋਂਦੀ ਏ ਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰੇਆਹਲੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤੇ ਓਹਦੇ ਪਲਲੈ ਪੇਈ ਜਦਿਧਾਂ ਨ ਜਿਸ਼ੇਵਾਰਿਧਾਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਾਹਨੇ-ਮੀਹਨੇ ਬਕਖਰੇ, ਜਿ'ਧਾਂ ਓਹ ਆਪੂ ਸਨਾਂਦੀ ਏ –

"ਨੌਏ ਬਾਰੋਂ ਦੀ ਬਾਹੀ ਹੀ ਤੇ ਅਜੇ ਪਦਰਵਾਂ ਬੀ ਨੇਹਾ ਸਮਝੇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਜੁਆਨ ਖਸਮ ਭੌਰ ਭਣਦਾ-ਭਣਦਾ ਮਰੀ ਗੇਆ ਹਾ। ਉਸਲੈ ਮੇਰਾ ਜਾਗਰਤ ਰੇਹੀ ਗੇਦਾ ਹਾ। ਜਿਸਲੈ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਕਿਸ਼ ਬਦੋਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਜੇਠ ਆਖਨ ਲਗੇ ਖਬਰੈ ਕੁਸਦਾ ਕਲੈਂਕ ਪੇਟੈ ਚ ਲੇਈ ਬੈਠੀ ਦੀ।" – (ਕੈਦਦੀ, ਸਫਾ – 22)

ਇਸ ਚਾਲੀ ਨੇ ਅਸ ਆਕਖੀ ਸੇਕਨੇਆਂ ਜੇ 20ਮੀ ਸਦੀ ਦੇ ਦੁਏ ਅੜ੍ਹ ਤਗਰ ਬੀ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਕੇਈ ਕੁਰੀਤਿਧਿਆਂ'ਨੈ ਲਿਪਤ ਹਾ ਜੇਹਦੇ ਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਰਬਾਂਧੈਂਚ ਬਾਲ-ਵਿਵਾਹ, ਬੇਮੇਲ ਬਾਹ, ਦੋਆਲ ਰਖਨਾ ਤੇ ਨਾਰੀ' ਤੱਥ ਜੋਰਜਬਰੀ ਇਕ ਆਮ ਗਲਲ ਹੀ। ਇਤਥੈ ਪੁਰਸ਼-ਸਤਤਾ ਗੈ ਨਜ਼ਰੀ ਆਂਦੀ ਏ ਪਰ ਉਪਨਿਆਸਕਾਰ'ਨੈ ਭਾਗਾਂ ਜਨੇਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਤੇ ਦਲੇਰ ਨਾਰੀ ਗੀ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਿਥੈ ਜਨਮਾਨਸ ਗੀ ਏਹ ਸਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਜੇ ਹੂਨ ਨਾਰੀ ਮਤੇ ਜੁਲਮ ਸੈਹਨ ਨੇਈ ਕਰਗ ਤੇ ਓਹ ਅਪਨੀ ਅਵਾਜ ਬੁਲਾਂਦ ਕਰਗ। ਅਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਿਥਤਿ ਇਨ੍ਹੀ ਦਧਨੀਧ ਨੇਈ ਰੇਹੀ ਦੀ ਏ। ਅਜ਼ ਦੀ ਨਾਰੀ ਅਪਨੇ ਹਕਕੋਂ-ਹਕੂਮੇ ਪ੍ਰਤਿ ਜਾਗਰੂਕ ਏ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ਕਤ ਬੀ ਏ।

ਸਾਂਦਰਭ ਗ੍ਰਨਥ ਸੂਚੀ

1. ਦੇਸ਼ਬੰਧੁ ਡੋਗਰਾ 'ਨੂਤਨ', ਕੈਦਦੀ, 1980
